

ANDERS BJÖRNSSON:

Vålnader från förr

Anders Björnsson skulle inte vilja vistas i det samhälle som det moderata handlingsprogrammet med "vålnaderna" frihet och den lilla världen skulle leda till.

Han opponerar bl a mot de förändringar som föreslås inom arbetsrätt och arbetsmarknad. I fråga om kommunal verksamhet längtar han tillbaka till 1600-talets sockenstämma.

Det går en vålnad genom det moderata programförslaget: Friheten. Den skrivs alltid i bestämd form och den har alltid ett "värde i sig". Den är "rätten att söka lyckan efter eget huvud" (s 9). Någonstans på färden möter den en annan vålnad: Den lilla världen. Också den har ett "värde i sig". "I den lilla världen är ingen utbytbar" (s 10), heter det. Där råder kärlek, vänskap, omtanke.

Ingen har någonsin sett denna frihet och ingen har vistats i den lilla världen. De är båda utopier, föreställda verkligheter. Det är rimligt att programskrivare ägnar sig åt utopier, jag vet inte vad de annars skulle göra. Men drömmen som de uppslukas av måste hänga ihop, vara konsistent, för att kunna uttydas.

Med "Allsidighetens samhälle" är det inte på det viset. De båda vålnaderna möts men fortsätter åt olika håll. Drömmen går isär.

Vad jag påstår är inte att det nu framlagda programförslaget skulle vara galet till alla delar — vissa tycker jag t o m mycket bra om¹ — men i det samhälle, som vi får lov att tänka oss som en följd av den grandiosa utopin, skulle jag inte vilja vistas. Jag är rädd att jag mycket snart skulle bli schizofren.

Hur är det då med friheten? Den beskrivs som ett tillstånd, snarare än som en process. Så har jag svårt att se det. Låt oss ta "avtalsfriheten" som sägs vara en förutsättning för marknadsekonomi (s 35). Tänk efter, vad är ett avtal mellan exempelvis producent och konsument? I första hand en *begränsning* av friheten — både för dem som har ingått den "frivilliga överenskommelsen" (det ska finnas "goda möjligheter till skadestånd vid avtalsbrott") och för dem som utestängs från att

Anders Björnsson är vetenskaplig medarbetare i Sveriges Radio.

operera på en sålunda stängd marknad. Avtalet inskränker den individuella handelsfriheten och det kan mycket väl hända att ju färre regler som omgärdar friheten att ingå och frångå ingångna avtal desto mera ökar tvånget att ansluta sig till en lösning som man inte kan påverka. Fri konkurrens antas vanligen förutsätta många köpare och många säljare. Oftast finns där bara en köpare och en säljare som levererar på beställning. Avtalet är en klassisk form av konkurrensbegränsning. Den framväxande kapitalismen var alltid för "avtalsfrihet" men mot fria – öppna – marknader.² Befrielsen ur skråtvånget avskaffade hantverkarens frihet i arbetet. Institutionell frihet kan alltså göra den reella friheten illusorisk.

Fria universitet

Ett annat exempel. "Den akademiska friheten kräver att universitet och högskolor utvecklar en friare ställning gentemot staten." (s 88) Är det så säkert? Akademisk frihet har av hävd ansetts vara en *Lehr- und Lernfreiheit*. Den utvecklades vid det tyska universitetet i hägn av en stark stat, en skyddande furstes hand. Läro- och forskningsfriheten var såväl ett utflöde av den offentliga makten som utrustad med garantier av denna samma makt, mot övergrepp i tjänsten, mot externa hänsyn.³ Både Hegel och Ranke, misstänkta revolutionärer, tillsattes som professorer av den preussiske kungen, trots det konservativa Berlin-konsistoriets politiska motstånd. Här gavs appell! Sådana offentligt givna garantier har vi svårt att föreställa oss i ett system där "privata universitet och högskolor" ska "i allt väsentligt . . . själva få formulera inträdeskrav, krav på

studieresultat samt organisera studiegången" (s 88), och dessutom, kan vi anta, i än högre grad än vad som har aviserats i promemorior från utbildningsansvariga hos den nuvarande regeringen svara för extern forskningsfinansiering liksom för tillsättning av alla högre forskartjänster inom det egna lärosätet. Vilka effektivitets- och opportunitetskrav kommer inte att aktualiseras genom sådan marknadsstyrning! Ökad institutionell frihet sam-

---

För att människor ska kunna vara fria får friheten inte vara för stor och mäktig. Absolut frihet är total despoti.

---

manfaller inte självklart med det fria sanningssökandet. Systemautonomi och individuell autonomi samvarierar långtifrån alltid.

Man kan vända på steken och påstå att för att människor ska kunna vara fria får Friheten inte vara för stor och mäktig. Absolut frihet är total despoti.

Sådan despoti kan självfallet utövas i olika organisationsformer; den är inte bunden till statens styrelse, lika litet som till brukspatronens kontor. Furstestaten, med sin konkurrens mellan adelsfraktioner, var inte immun mot den; nationalstaten ej heller, sin massbas till trots. Kampen om begränsad styrelse har varit ett permanent och signifikativt inslag i den moderna och tidigt-moderna epokens politiska kulturer. Reglerad maktutövning har vanligen krävt en skriven författning – det var också huvudkravet i 1800-talets konstitutionalism och republikanism. Ty i den tvingande regeln ligger garantin att medborgaren ska vara fri och inte staten.

Det är därför naturligt att kampen mot despotin i förvaltningen, i företaget, i den egna organisationen skulle ta statskonstitutionalismen till utgångspunkt. Lagtexten, föreningsstadgan, kollektivavtalet bygger alla på motståndet mot den enskildes självsvåld, också det en form av frihet givetvis, och på principer om säkerhet och förutsägbarhet i samhällslivet och rättstillämpningen. Därmed har man uppnått en civilisatorisk vinst som inte utan vidare kan säljas ut. Men jag är inte säker på att det inte är just det som sker i "Allsidighetens samhälle".

Låt oss nu testa den moderata frihetsuppfattningen på ett par andra politikområden!

Arbetsrätten

"Flexibilitet" är honnörssord för en rad förändringar som föreslås inom arbetsrätt och arbetsmarknad. Utgångspunkten är att något makt- och ojämlikhetsproblem inte föreligger: "Föreställningen att det skulle föreligga ett grundläggande och egentligt konfliktförhållande mellan arbetsgivare och arbetstagare, mellan kapital och arbete, och att detta endast kan upphävas temporärt genom att avtal ingås, är en marxistisk kvarleva som bortser från den verklighet där välstånd skapas genom arbete och företagande i förening." (s 48) I den mån konflikter uppstår måste de, såvitt jag förstår, vara uttryck för rena förvillelsen, en tankegång som ligger oroväckande nära den bisarra konceptionen om "falskt medvetande" inom marxistisk filosofi. Att de likväl uppstår räknar programskrivarna helt realistiskt med, liksom att de måste stävjas strängeligen. Vilda strejker ska sålunda kunna "medföra

kännbara skadestånd och kunna leda till avskedanden" (s 48), avtal "innehålla plikt klausuler" som omöjliggör för "små nyckelgrupper" att "lamslå hela samhällssektorer" (s 49), minoriteter inom en fackförening genomdriva medlemsomröstning om stridsåtgärder (s 48), vilket rimmar illa med vedertagna idéer om föreningsfrihet. Här ser vi alltså på nytt hur de olika friheterna kolliderar. På det abstrakta planet blir sammanstötningar av det här slaget svåra att förstå. Betraktar vi arbetsmarknaden som en serie inte blott funktionella utan också maktrelationer inser vi att friheterna bärs upp av intressen. Politiken under 1900-talet har gått ut på att balansera dem genom ett system av motvikter; sambandet med den parlamentariska dualismen är tydligt. Nu upphävs balansen; den fackliga sidan tappar resurser; anständigtvis borde programmet erkänna att det är precis vad som eftersträvas. Ökad arbetsgivarfrihet bör rimligen leda till att konfliktnivån i samhället höjs. Strejken och konflikten kan, tvärt emot vad programskrivarna tänker sig, bli alltmer "tidsenliga" förhandlingsmetoder. Är det en önskvärd utveckling?

Har kommunerna spelat ut sin roll?

Inom de kommunala verksamheterna har den s k valfrihetsrevolutionen redan burit frukt. Den är i och för sig inget moderat påfund. Redan under ett socialdemokratiskt statsråd, den olycklige Bo Holmberg, inleddes övergången från "myndighetskultur till servicekultur" inom den kommunala förvaltningen. Den kan väsentligen ses som ett svar på offentliganställdas intresse av mindre detaljregler i tjän-

steutövningen. Medborgaren reduceras till kund och klient, beställare och mottagare av kommunala tjänster, i stället för principal, huvudman.⁴ I "Allsidighetens samhälle" går man längre och medger öppet att kommunerna har spelat ut sin roll som demokratiska gemenskaper. De ska koncentrera sig på ett mindre antal "kärnuppgifter" (s 28), som regleras i lag. Dit hör fysisk planering, infrastruktur, sociala frågor. Allt annat, "det andra kan göra bättre eller lika bra skall inte kommunen göra i egen regi". Det finns, tycker jag, en bristande förståelse för vilka demokratiska förluster som görs genom denna avvecklingsiver. Omdömet påverkas inte av det sympatiska förslaget att minska kommunstorlekarna och göra "besluten direkt relevanta för alla kommuninvånare" (s 29). Om man nämligen har tagit bort mycket av det som är "relevant" från medborgerligt inflytande och privatiserat stora delar av kommunernas fögderi, blir de små kommuniteternas beslutsmakt tämligen urholkad. Det historiskt intressanta i denna process är att samma politiska parti som en gång la kommunerna under statligt förmynderi, sekelskiftets industri- och ämbetsmannahöger, i en andra omgång nu säljer ut kommunernas befogenheter till en ansvarslös marknad. Detta är emellertid *inte den enda tänkbara formen* för "privatisering": för hundra år sedan uppfattades kommunerna, också i den boströmianska statsfilosofin, som privata samhällen, inte offentliga. "Grunden för kommunen var att alla invånare i ett avgränsat område hade ett visst mått av ansvar för alla andra", skriver historikern Jan Lindegren.⁵ Vi ser framför oss 1600-talets sockenstämma: det låter för mig rätt mycket som en framtidsstrategi.

Varning för den lilla världen

Därmed är vi på paradoxal väg framme vid den andra vålnaden, som jag kommer att fatta mig kort om. Kommunen, uppfattad som civilsamhälle, har alla de principiella kännetecknen som sägs utmärka den "lilla världen". Där råder "en kultur av ömsesidigt ansvarstagande", antingen det nu är i familjen, företaget eller församlingen (s 10). Individerna "får uppbära ansvar och förtroende", heter det i en skrivning som framhäver idyllen och väjer för komplikationerna. Men här finns också

Den lilla världen ger skydd, men den kräver uppslutning för att skyddet ska utgå.

---

en stark tvångsmässighet, social mer än formell; programskrivarna tillstår, liksom i förbigående, att den lilla världen kan kännas "trång och fjättrande".

Detta är nog ett kraftigt understatement. Den lilla världen ger skydd, men den kräver uppslutning för att skyddet ska utgå; sker uppslutningen inte på frivillig väg, kommer den starkare att fordra underkastelse av dig. Fadern, *patronus*, är den som i sista hand bestämmer. Du har mycket litet att sätta emot eftersom du i princip föds in i gemenskapen. Du är "inte utbytbar" (ovan!). Din enda option är *total exit* – genom rymning eller självmord. Din frihet att utgå är i praktiken obefintlig eller helt ringa. Man kan säga att den socialdemokratiska statens välfärdsinrättningar – dess opersonliga, regelstyrda omsorgsbyråkrati – var ett heroiskt och historiskt betingat försök att om inte upphäva så i vart fall mildra de privata tvångens kränkningar av individen. De som har

skrivit "Allsidighetens samhälle" å andra sidan tycks mig hysa liten förståelse för hur ett riktigt gement och våldsverkande och supigt och incestuöst och neurosframkallande familjehelvet kan fungera; hur svår den psykiska och fysiska misären kan vara i en alldeles vanlig mamma-pappa-barn-konstellation; hur personlighetsdestruerande ett tyranni in på bara kroppen kan te sig för den utsatte. Empati för svaghet är inget framträdande drag i den moderata utopin. Psykologiskt tror jag saken är lätt att förklara: bara den som

Jag är övertygad om att marknadskrafterna långt mer än de offentliga systemen har bidragit till att erodera de traditionella tillhörigheterna.

vunnit "ekonomiskt oberoende" (s 11) har några möjligheter att på en gång motstå den lilla världens förtrycksmekanismer och samtidigt hänge sig åt "medmänskligt engagemang och ansvarstagande" i större skala. Jag misstänker att programets målgrupper redan har erövat den positionen. De kan sörja den skröpliga välfärdsstatens undergång med ett flatgarv.

Civilsamhälle contra marknad

Hur äkta sedan bekännelsen till de "solidariska" gemenskaperna (s 16) är hos framgångsmänniskorna bör väl också kunna diskuteras. I programförslaget framtonar ingen motsättning mellan civilsamhälle och marknad, desto starkare framhävs den mellan "politikens hierarkiska maktutövning" och "de många sektorer som präglas av personliga nätverk och informella relationer" (s 15). Jag är

övertygad om att marknadskrafterna långt mer än de offentliga systemen har bidragit till att erodera de traditionella tillhörigheterna och att det är en process som har pågått ända sedan kapitalistiska produktionsförhållanden fick fotfäste i ekonomin, med särskild kraft dock under efterkrigstiden och kommersialismens intrång i varje hörn av privatlivet.

Det är inte heller den lilla världens värden som triumferar i dagens Östeuropa, utan en rå och rovgirig och allt annat än mot traditionerna hänsynsfull skojarkapitalism. Snarare är det *storsamhället* som har befriats. Herregud, Dickens skulle ha skrivit fabulösa romaner om nyrikedoms-patrasket! Inte för att jag vill likna den moderata programgruppen med dessa systemskiftets profitörer, men definitionen på välstånd är i båda fallen densamma. Den tar uteslutande sikte på materiell rikedom. Antingen det gäller Öresundsbro eller utbildningsinsatser mäts de endast efter sin inverkan på den ekonomiska aktiviteten, inte efter sin samhälleliga totaleffekt. Allt har ett pris, alla mänskliga relationer kan ges varuform. Också solidariteten med våra närmaste. För att stärka "utvecklingskraften och förnyelseförmågan i den svenska ekonomin" kan "den billiga produktionen i våra baltiska grannstater bli en tillgång för Sverige" (s 40). Så frestande att vara skyddsmakt och småstatsimperialist i en restaurationsfas.

Konstitutionalism snarare än demokratism

En sista kommentar. Demokrati är en glosa som ges en avgränsad innebörd i "Allsidighetens samhälle": det är alltid fråga om statsformen, aldrig om ett livsinnehåll.

”Humanismens och frihetens ideal skall prägla svensk utrikespolitik” (s 99), inte demokratin. ”Skolan skall aktivt främja värden som hänsyn, ansvar och självständighet” (s 85), demokratisk fostran kommer inte på tal. Det är möjligt att denna restriktiva användning av demokratin (så var det ju inte med friheten!) är en alldeles oavsiktlig reflex av tidsandan. Dessutom: varför orda om sådant som alla tar för givet? Nå, naturligtvis är också demokratin som statsform en process som riskerar att avbrytas om socialiseringen till den inte fungerar, och familjen är i det sammanhanget en mycket dålig socialisationsform eftersom den per definition är icke-demokratisk. En annan tolkning av restriktiviteten kunde vara att det demokratiska systemet som sådant uppfattas som alltför suveränt, allomfattande, omnipotent och att därför värderingar och rättigheter, som inskränker den demokratiska statens handlande, anses viktigare att framhålla i det nutida samhället. Konstitutionalism snarare än demokratism karakteriserar de statsrättsliga funderingarna i det moderata manifestet.

Om det rör sig om ytterligare en vålnad — från det 1800-tal som föregår massans tidsålder — ska jag avstå från att ha någon mening om. Fast nog darrar jag litet.

Noter

1. Trots det kommer jag i det följande att vara i huvudsak kritisk; men så har jag tolkat min uppgift. Ska jag peka på starka avsnitt vill jag nämna skrivningarna om Europapolitiken. Där sägs mycket klart att EG ”behåller sin karaktär av samarbetsorganisation för suveräna stater (s 22), dvs förblir ett statsförbund. Men såväl den nuvarande trenden inom EG som den svenska regeringens strävan har ju varit att fördjupa samarbetet till en union, och redan i dag stiftas europeiska lagar som får automatisk giltighet i nationalstaterna. Detta federativa element får ingen helhjärtad uppslutning i programförslaget, som i detta stycke närmast är thatcheristiskt.
2. Klas Åmark, ”Styrsystem och maktresurser”. Arkiv för studier i arbetarrörelsens historia 51–52 (1992).
3. Se Thorsten Nybom, ”Forskning och politik. Om det kvalificerade kunskapssökandets konstitutionella förutsättningar och framtid”. Nytt Norsk Tidsskrift 2/93.
4. Jag diskuterar detta paradigmskifte i ”Månglare i lag och rätt. Om förhandlings-samhället som sätter politiken ur spel”. Clarté 3/85.
5. ”Vad är en kommun?” i Blåsningen eller Nedskärningarna i Uppsala kommun, utgiven av Föreningens Uppsala Framtid ekonomigrupp (u å).